

Prezentimi i proektit “ Tragje nga e kaluara në derën e së sotmes”
– Ekspozitë artikujsh nga lufta atdhetare

Përgatiti:

Tihana Magash

1. HYRJE

Në këtë doracak përmes ekspozitës “ Tragje nga e kaluara në derën e së sotmes” do të përpiqem t’ju paraqes disa ide të reja në aspektin e mjeteve që fëmijët me ndihmën e familjarëve i kanë deponuar nëpër podrumet e tyre, në tavane, në shpajz e tj. ku spegohen disa ngjarje historike gjatë kohës së shkatrimit të Jugosllavisë dhe krijimin e shteteve të reja të pavaruna në territorin e Jugosllavisë së dikurshme.

“ Tragje nga e kaluara në derën e së sotmes” është ekspozitë e mjeteve nga lufta atdhetare, të cilët mjete nxënësit i kanë grumbulluar, tubuar, arkivuar, katalogjizuar dhe në fund edhe organizuan ekspozë në muzeun popullor në Zarë, në objektin e Pallatit Princor nga shtatori i vitit 2013 deri në Janar të vitit 2014.

Detyra e nxënësve ishte shumë e thjeshtë – nga shtëpia të sjellin çfarë do mjeti të cilin familjarët, fqinjët ose farefisi e ndërlidhin me kohën e luftës dhe për të shkruajnë një rrëfim ose të përshkruajnë një ngjarje. Ashtu që vend në ekspozitë gjetën mjete të shumta si kazana për zierjen e fasules, veshje, uniforma, veshmbathje ushtarake, letra nga burgu, ditarë shkollore, llamba, pjesë aeroplani, tranzistor, shrapnella, fotografi dhe artikuj gazetash. Çdo një nga ato mjete është pjesë e shumë fate të njerëzve të cilët për fat të keq kanë përjetuar tmerret e luftës. Disa nga mjetet janë qesharake, piklluese, tragjike, por të gjitha janë dëshmi të një intervali kohor, për të cilat nxënësit kanë interesim të madh, por siç thonë: askush nuk dëshiron t’ju flasë për ato.

Njësoj mundeni edhe ju të kërkontë nga nxënësit të sjellin mjete të caktuara që kanë të bëjnë me temën të cilën dëshironi ta prezantoni. Psh. Mund ta zgjidhni temën migracioni i popullatës në qytetin tuaj brenda një periudhe të caktuar, respektivisht familjet e nxënësve të shkollës suaj. Me siguri ka shumë familje që kanë emigruar shkak i shumë rrethanave: ekonomike, politike dhe shumë fenomeneve sociale. Në bazë të fotografive mund të përcillni jo vetëm emigrimin, por edhe mënyrën e jetesës, të veshurit, lloji i muzikës që kanë ndëgjuar. Të dhënat e maruna mund t’i krahasoni me ndodhitë botërore të asaj periudhe kohore.

Duke pas parasysh se periudha pas luftës së dytë botërore deri tek shkatrimi i Jugosllavisë, është përafërsisht turbulente dhe interesante, me siguri që nxënësit por edhe vet ju përmes të temave të caktuara do të arini deri tek ajo që është më interesante. Për më tepër interesim mundëson fakti për këtë periudhë kohore nxënësit mund të bisedojnë dhe të marrin informacione edhe nga prindërit e tyre, që nënkupton dëshmitarë të gjallë, të cilët burime kanë një peshë të veçantë për historianët.

Nëpër mjet këtij proekti nxënësit nuk kanë mësuar vetëm të analizojn burime historike ose si të bëjnë intervista, por këta kanë mundësinë të shprehën edhe përmes fotografive dhe artit.

Për këtë projekt më inspiroi libri i Robert Stardling “ Mësim nga historia europiane e shek.XX” në të cilën përshkruen metoda të shumta, por edhe perspektivat se si do të duhej të duket mësimi i historisë. Më duket se në garim për sa më shumë përfshirje të njësisë mësimore, me riprodhimin e diturisë jemi humbur në mësimin e historisë për historinë. Me këtë projekt dëshiroj që nxënësit ti nxis në mendim kritik për ngjarjet historike, multiperspektivitet, të mund të ndjekin ngjashmëritë dhe dallimet në interpretimin e ndodhive të njëjta historike mvarësisht nga burimi historik ose dëshmitarit të kohës.

Edhe pse në këto hapsira pyetja për luftën ze vendin në kategorinë kontraverse dhe temë e ndijshme, në mësimin e historisë assesi nuk duhet të shmangen. Pikërisht që nxënësit edhe sot e kësaj dite i përjetojnë në familjet e tyre pasojat e luftës, ata duhet të bisedojn dhe t'i gjejn përgjigjet e shumë pyetjeve që i interesojn. Nga zbulimi i “ shumë të vërtetave të luftës” për mua ishte shumë me rëndësi që nxënësit të marin përgjigjen se pse ndonjë anëtar i familjes sillen në mënyrë të veçant, sepse ata kanë ÇPTS (çregullime posttraumatike të stresit), Definitive me anëtarët e familjes të bisedohet për temat që me vite i janë shmangur. Të shohin se si historia, faktet dhe statistikat historike, që realisht janë bërë nga njerëz të vërtetë, nga emocionet e tyre dhe lufta e tyre për jetë, edhe përkundër pyetjeve historike, ata të gjejnë përgjigjet e duhura të shumë pyetjeve psikologjike dhe sociologjike që imponohen vetvetiu.

Edhe pse projekti filloi vetëm me grumbullimin e rekuizitave, itetë u gërshetuat njëra pas tjetrës, ashtu që ekspozitën vetëm e plotësuam sipas dëshirës dhe ideve të nxënësve. Vetë mjetet u ofruan nga ana e 400 nxënësve, ndërsa projektin e realizuan 30 nxënës dhe po aq udhëheqës nëpër galeri. Është interesant fakti se projektin e kemi realizuar në kohën e lirë, gjatë uikendeve dhe festave shkollore.

Gjatë këtij doracaku, përveç përshkrimit të vet projektit dhe objektit ku mbahej ekspozita, do t'ju njoftoj me qëllimet kryesore të projektit, përmes realizimit të saj dhe problemeve me të cilat jemi ballafaquar. Ekspozita është hapur më 22 Korik 2014, me rastin e shënimit të akcionit ushtarako policor “Maslenica'93”

Foto 1. Ftesa për hapjen e ekspozitës

2. PËRGATITJA DHE PARAMENDIMI I PROJEKTIT

Para se të filloni me realizimin e këtij proekti, megjithatë disa gjëra duhet të shkruen në letër dhe të përgatitet "tereni" me nxënësit për vetë projektin dhe punën që duhet bërë. Edhe pse të gjithë jemi të njoftuar me fazat e projektit, përsëri do të përmendi që edhe vet ne të mundemi më lehtë ta ndjekim ecurinë e realizimit të ekspozitës. Edhe nga literaturat e ndryshme, por edhe nga përvoja, mësimin rreth projektit mund ta ndajmë në disa faza.

Faza fillestare të mendohet tema të cilën duam ta përpunojmë. Nëse vet nuk keni ide, atëherë mund të iniconi anketim në rreth më të gjërë të nxënësve dhe të kuptoni fushën për të cilën ata janë më të interesuar në një rreth më të gjërë.

Kur e keni temën, nuk është vështirë të plotësoni fazën e dytë të mësimit projektues, a kjo është formulimi i qëllimit. Qëllimet kryesore të projektit tonë ishin:

1. Të përafrohet dhe të spjegohet rrjedha e luftës në zonën e Zarës;
2. Të mësohet, të katalogohen, arkivoen dhe grumbullohen materiale dhe shënime të burimeve historike;
3. Të aftësohen nxënësit në teknikën e zhvillimit të intervistave të suksesshme;
4. Në bazë të fotografive dhe burimeve historike të mësohen nxënësit se si praktikisht ti hulumtojnë kontestet kryesore historike të së kaluarës dhe të sodit, sidhe konceptin për ndryshimin e kontinuitetit;
5. Nxënësit të mësohen se si në shkencën e historisë, interpretimi është tepër prezent, posaqërisht kur bëhet fjalë për historiografinë bashkëkohore;
6. Të ju spjegohen proceset, multiperspektivat dhe analiza e këndvështrimeve të ndryshme për ngjarjet e njëjta (artikull nga shtypi, deklarat dëshmitari, interpretim i politikanëve,dokumente ushtarake)

Nxënësit përmes projektit mësuam shumë dokumente dhe libra nga lufta për atdhe, që të bëjnë panele në çdonjërin nga hapsirat ku ishin vendosur mjetet. Shpeshherë ndodhte që rrëfimi për ndonjë nga mjetet e ekspozuara, të ndërlihej me ndonjë artikull gazetaresk, prej ku i krahasonin deklaratat e dëshmitarëve me artikullin gazetaresk ose me shkimet nëpër libra. Do të veçoj një artikull se çka shkruante gazeta kur ra një vend në rrethin e Zarës, në të cilën përmendet edhe babai i njërit nga nxënësit, si njëri nga të vetmit të mbijetuar në atë rast.

Përmes bashkpunimit me institucione të ndryshme si spitalet, kryqi i kuq, shkollat, çerdhet, muzeumet, arkivat,... nxënësit mundeshit të parafytyrojnë se lufta nuk është vetëm ajo që ndodh në teren, që në atë marrin pjesë vetëm luftëtarët ose ushtarët, por që lufta ndikon edhe në shumë aspekte të tjera në jetën e popullatës civile.

Ajo që është më e rëndësishme, mvarësisht cilën temë do ta zgjidhni, në mënyrë të konsiderueshme përmes mësimit projektues nxënësit të jenë të pavarur, tju lind kreativiteti dhe aktiviteti krijues, të aftësohen për vlersim të pavarur në aritjet e vetkritikës, të zhvillohen shkathtësitë hulumtuese dhe aftësitë për zgjedhjen e problemeve, por edhe më tepër ti paralajmëroni në problemet që krijojnë stereotipe ose gjeneralizim, t'i përkujtoni në egzistimin e kundërtënjeve, të cilat duhet të hulumtohen në mënyrë plotsuese. Ajo që është e rëndësishme kur bëhet fjalë për tema të ndijshme dhe konfliktuoze në njësitë mësimore nga lënda e historisë, është fakti se do të ballafaqohen me informata të shumta të cilat janë në kundërshtim me perceptimet dhe bindjet e tyre, të cilat ndoshta i kanë zhvilluar në rrethinën e tyre ose në biseda familjare.

Faza tjetër është planifikimi dhe koha e përgatitjeve, zbatimi i proektit dhe reflektimi, respektivisht vlersimi i gjithë asaj që e keni punuar me nxënësit.

“Tragje nga e kaluara në derën e së sotmes” u realizua nga shtatori 2013 deri në janar 2014 dhe mund ta ndajm në disa etapa.

1. Shtator-Nëntor 2013. Para se të fillonte grumbullimi i rekuizitave (mjeteve) nxënësit vizituan arkivin Shtetëror në Zarë, ku u njoftuan nga afër për procedurën e arkivimit, deponimit dhe katalogjizimit të shumë letrave dhe shënimeve sidhe për metodën e studimit të tyre. Nxënësit ishin të edukuar “ si të zhvillojn intervistë” pastaj pasoi grumbullimi i mjeteve për ekspozitën, arkivimi i tyre dhe shënimi i ngjarjes.
2. Nëntor – Dhjetor 2013, Nxënësit hulumtuan rethanat luftarake në hapsirat e zonës së Zarës dhe u njoftuan me të gjitha segmentet e jetës civile dhe ushtarake në këto vise.
3. Janar 2014. Vendosja e ekspozitës dhe mësimi i atyre që do t'i udhëheqin dhe do t'i shoqërojnë njerëzit në hapsirën e ekspozitës.

Gjatë proektit, nxënësit vështruan se si të riturit akoma i mundonte gjithë ajo që kanë përjetuar gjatë viteve të 90-ta, dhe vendosën që në ditën e përkujtimit të Vukovarit dhe Shkabërnja t'ju dhurojnë letra dhe porosi me shpresë dhe optimizëm. Mes tjerave në letër kanë shënuar: “ Siç ka thënë Ciceroni: “Historia është dëshmitari i kohës, ndriçim i së vërtetës, jeta e

të mbajturit mend, mësuese e jetës, trumbetim i vjetërsisë !” Nuk do ta harojm rrugën tuaj, por bashkë me ju do të ndërtojm të tonën personale. Vetëm për ty Shkabërnj, Vukovar, Nadin, Osiek, Pakrac, Dubrovnik,... Kroaci ... ju përcjellim për qafime, optimizëm, forcë, shpresë ... Peshqesh për Ju.”

Përska j të ekspozitës grumbulluan ndihma për familjet skamnore në Vukovar, qyteti i cili akoma nuk është shëruar nga koha e luftës.

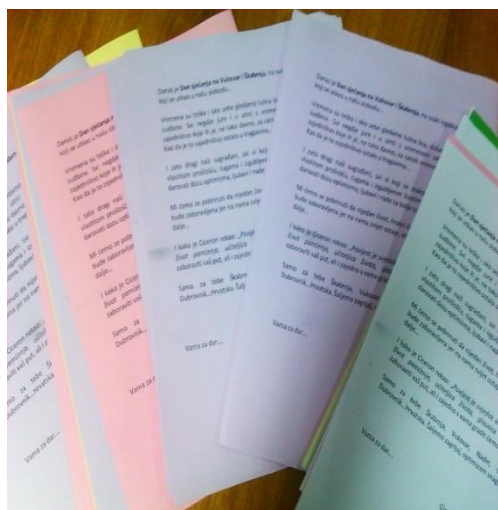

Foto 4. Letra që nxënësit ua ndanin qytetarëve më 18

Nëntor 2013

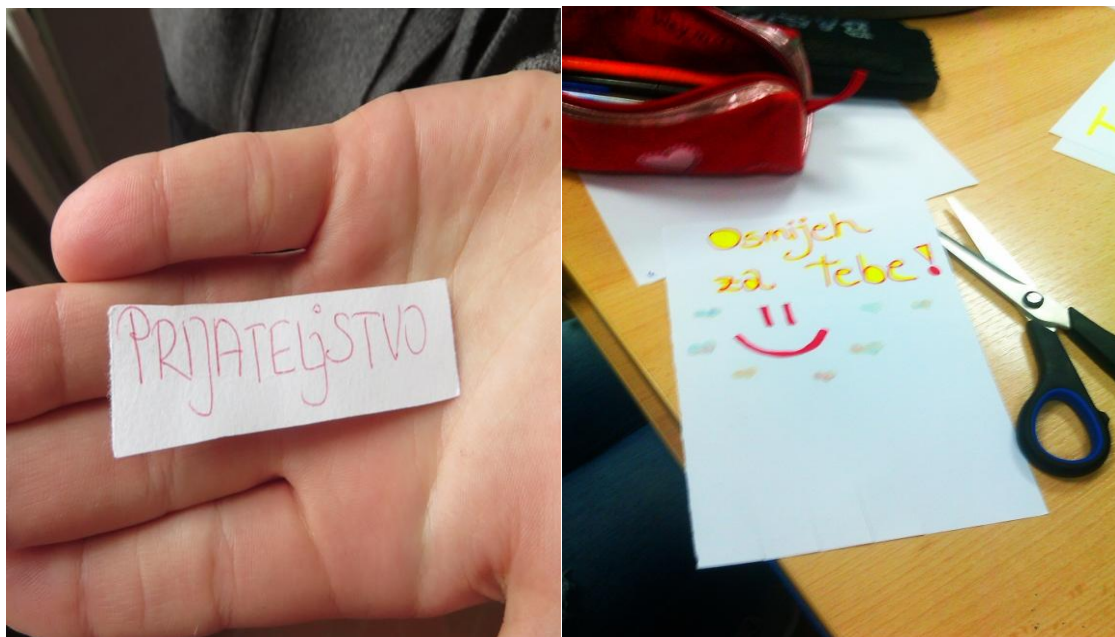

Foto 5 dhe 6. Porosi për shpresë dhe optimizëm tek qytetarët

Shumë është me rëndësi nxënësit të kuptojn ashtu siç thash se historia është proces i kontinuar, por që ndodhitë historike nuk duhet të ndikojn negativisht në jetën e brezit të ri dhe ardhmërisë së tyre. Urejti, lufta dhe mostoleranca assesi nuk guxon të jenë themel i ditës së re.

3. ROLI I ARSIMTARIT BRENDË PROJEKTIT DHE PROBLEMET E MUNDËSHME

Roli i arsimtarit është tepër **svidues** dhe me përgjegjësi, por ai nuk guxon aspak të anoj ose gjykoj gjatë realizimit të vizatimeve.

Arsimtari duhet t'ju ofron hapsirë për punë të pavarur të nxënësve, të jetë prezent në çdo moment dhe të ndihmoi rreth paqartësive, por assesi të imponoi mendimin e tij. Gjatë mësimit projektues është me rëndësi që arsimtari të jetë pjesë e ekipit, nxënësve tju përcjellë informata të caktuara, por që më pas ata vet përmes hulumtimit individual dhe ekipor, duke analizuar materialet e ndryshme, duke i krahasuar me njohuritë paraprake të tyre, të zbulojnë njohuri të reja dhe të plotësojnë dituritë personale sidhe të shpalosin pyetje të zbulimeve të reja

Në projektin tonë konkret, që në fillim hasa në mosinteresimin e prindërve. Ku më vonë kuptova që e kanë pas tepër të dhimbshme të flasin për temat e luftës. Atëher vendosa që prindërve tju shkruaj letër ku u sqarova se çka kërkohet nga ata. Tek pas asaj mjetet dhe rekuizitat dal ngadal filluan të vijn. Më vonë njerëzit vet filluan të paraqiten duke dashur të japin kontributin e tyre në këtë ekspozitë.

Foto 2. Një nga mjetet e para që që e sollën në shkollë.” Kjo është këmisha e xhaxhait tim Mario i cili para dy viteve ndroi jetë nga pasojat e luftës. Mua dhe familjes sime kjo na vlen shumë, sepse na kujton xhaxhain”

Një nga mjetet e para që aritën në shkollë ishte kjo këmishë. Më tha që familja e tij më përshëndet dhe më falenderohet për arsye se pas shumë viteve për herë të parë është biseduar për këtë temë dhe ka marrë përgjigjet e pyetjeve që e kanë tanguar, gjë për të cilat nuk është biseduar në familjen e tij. Edhe pse në fillim shumë ngadal tuboheshin mjetet, e dija që proekti ka marrë kahjen e duhur. Në fund, ekspozita më shumë se 400 mjete, duke mos llogaritur artikujt e gazetave, fotografitë, punimet artistike të motivuara nga komentatori i luftës Sinisha Gllavasheviq nga Vukovari.

Foto 3. Artikuj nga gazetatat për luftën atdhetare

Nxënësit grumbulluan numër të konsiderueshëm të artikujve nga gazetatat gjatë kohës së viteve të 90-ta. Ishte interesante të krahasoen të dhënat nga javoire të ndryshme për të njëjtin rast. Atë që mundeni ju ta bëni është ekspozitë me artikuj dhe lajme të gazetave nga periudhë e caktuar

para shkatrimimit të Jugosllavisë. Mund ta plotësoni me intervista të ndryshme të cilat nxënësit do ti grumbullojnë për periudhë të caktuar, duke pyetur njerëz të cilët kanë jetuar në atë kohë. Do të jetë interesante të nxirret një rrëfim mbi jetën e fëmijë në vitin 1989, nga jobashkemndimtarë politik, nga puntorë, intelektual të asaj kohe. Nxënësit e shkollës sonë grumbulluan një sërë intervistash të cilat do ti shfrytëzojnë gjatë ekspozesë “Të ecurit e jetës”. Në ato do të hasen numër i rrëfimeve jetsore nga mosha të ndryshme, nga shtresa shoqërore, të cilët flasin për jetën e tyre, përjetimet dhe përvojat në ndryshimet historike të cilat kanë ndikuar tek ata.

4. PAMJA TEMATIKE DHE VIZUELE E EKSPOZITËS

Kur ta bëni ekspozitën, përpos përmbajtjes të saj, është shumë me rëndësi që ana vizuele e saj të jetë e qartë për vizitorët. Neve ekspozitën tonë e adaptuam në hapsirën që na e ofroi muzeut popullor. Ashtu që sipas përmbajtjeve tematike e ndamë në 5 dhoma.

Në dhomën e parë nxënësit kanë bërë panele rreth luftës athdetare në përgjithësi.

Mjetet ishin nga jeta civile dhe ushtarake e popullatës. Një nga mjetet interesante ishte edhe letra e një të burgosuri ushtarak në Knin, i cili asaj kohe ka qenë në të ashtuquajturën Republika e Krahinës Srbe, pran familjeve të tyre në Zadër. Interesante ishte edhe letra e një nxënësi të shkollës sonë i cili ishte lindur në Knin gjatë okupimit të Kninit, duke përshkruar se si ka qenë jeta në ish Krainën dhe si janë shpërngulur në Zare pas operacionit Bura 95. Në dy vitrina janë ekspozuar dekoratat dhe medaljet për pjesëmarrje akcionet çlirimtare sidhe përkujtimoret nga bordi i ushtrisë kroate. Gjithashtu është interesante edhe pjesa e mjeteve të popullatës civile, të cilat zgjojnë kujtime nga ngjarjet e luftës, sidhe me copëzat e granatave. Përsëri çdo mjet egziston edhe tregimi për te. Në dhomën e parë gjithashtu kishim edhe mjete të vetme që kishin “mbijetuar” nga rrënimet e shtëpive gjatë tmerit të luftës. Pronarët e shtëpive ishin nga etnitete të ndryshme.

Me nxënësit mund të bëni ekspozita të mjeteve të cilat për një periudhë kanë qenë të vlefshme për njerëzit dhe ti krahasoni me ditën e sodit. Psh. Nxënësit mund të bëjnë anketë për shprehitë e njerëzve gjatë kohës së Jugosllavisë së dikurshme. Cilët artikuj i kanë shfrytëzuar, si kanë funksionuar bankat, të drejtat e punëtorëve, sa fabrika ka pasë në vendbanimet e tyre e t.j. Të gjejnë mjete ose të përpiqen të paktën t'i shfaqin në mënyrë vizuale dhe ti krahasojn me mjetet tjera, të drejtat dhe shprehitë, cilat janë aktuale dhe me rëndësi të veçantë për njerëzit. Nevojitet vetëm një ide e vogël, që puna hulumtuese e nxënësve, nënkuptohet me ndihmën tuaj, mund t'ju çoj shumë largë dhe të ariet në zbulime të ndryshme.

Foto 7. Një nga rrëfimet e kësaj dhome: Këto janë pjesë nga mina antikëmbësore. Me këtë është plagosur babai im. I plagosur më 05.01.1991 në Zemunik. Me te ishte edhe shoku i tij i cili e humbi jetën, ndërsa babai im me pak fat dhe ishte vetëm i plagosur. Pas plagosjes gjatë kohë qëndroi në spitalin e Zarës dhe më pas mbeti me shtaga. Këta pjesë nga shrapnellat ia nxorën menjëher, kurse këtë pjesë ia nxorën nga kuki disa vite pas plagosjes. Kurse para dy viteve gjatë intervenimit kirurgjik në spitalin e Zagrebit i kanë vënë një kukë plastik.

Mjetet që ndodhen në dhomën e dytë, ishin dedikuar jetës ushtarake gjatë luftës, nga pajisjet ushtarake deri te ato policore, dëshmi nga ditarët për atmosferën dhe ndodhitë në vendubimet e ndara në Zarë, gjatë akcionit “Bura’95”, ndërsa në panele ndodhej pasqyra e gjithë asaj çka ka ndodhur në zonën e Zarës, regjistrim i njësive ushtarake para dhe pas akcionit “Maslenica’93”

Në dhomën e tretë nxënësit i shfrytëzuan fotografitë si burime historike. Në murre dhe në kafaze gjendeshin fotografi krahas njëra me tjetrën të qytetit të Zarës gjatë dhe pas luftës, gjegjësisht fotografi nga perspektivat e ditës së sotme. Krahas këtyre, nxënësit me fotografitë ua tërheqnin vërejtjen për objektin e pashfrytëzuar të kazermës së dikurshme të Zarës, sidhe të shumë objekteve të shkatruara të cilat akoma nuk janë të ndërtuara pas luftës. Si inspirim janë shfrytëzuar edhe panoramat nga lufta atdhetare të cilat janë dërguar botës mbarë që t’ju tërhiqet vëmendja rreth tmerrit të luftës, pasojat e saja, sidhe në faktin që nga ajo kanë pësuar edhe shumë objekte civile si shkolla e muzikës “Bllagoja Bersa” në Zarë.

Personalisht mua më vinte interesant të vështroj se si nxënësit i hulumtonin pjesët e qytetit, se si me anë të fotografive i zbulojnë pjesët vizuale të qytetit nga periudha të ndryshme kohore. Nga disa foto zbulonin disa vende (ku njerëzit vinin tek takeri (rezervuari) me ujë) disa nga këto vende më nuk egzistojnë, janë rrënuar në tërësi, në disa janë ndërtuar qendra tregtare, disa kanë ngel të shkatruara e tj. Fascinuese fakti se sa larg mund të na çojn fotot si burim historik. Prandaj rekomandoj njëhëer ekspozita dhe më pas pjesa në bazë të fotografive. Fotografitë mund të jenë nga perudha të ndryshme, kurse nxënësit këto vende do ti fotografojnë dhe do të fitojn pasqyrë për ndryshimet historike në kontinuitet të qytetit të tij.

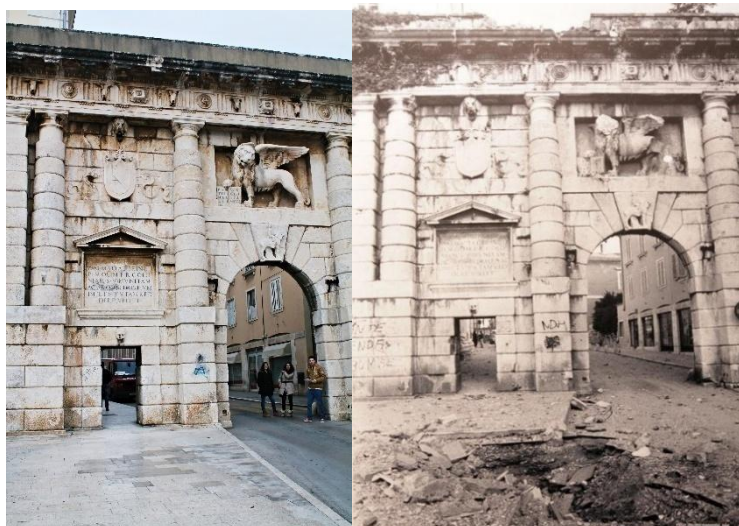

Foto 8. Fotografi nga Zara gjatë dhe pas vuajtjeve të luftës

Foto 9. Fotografi që na tërheq vërejtjen nga gjendja e objekteve të dikurshme luftarake të shkatruara dhe pashfrytëzuara në Zarë.

Tema e dhomës së parafundit është luftë para syve të fëmijëve. Në atë dhomë e gjejmë krijimtarinë artistike të nxënësve, por edhe dëshmitarët më interesant të kohës së nxënësve, ditari nga viti shkollorë 1991/92. Duke e shfletuar dhe studiuar, në mënyrë kronologjike mund të vërejmë se kur kanë qenë sulmet më të forta në Zarë dhe kur mësimi ka qenë i ndërprerë. Gjithashtu vërehet edhe mungesa e nxënësve në orë të cilët për çëahtje sigurië ishin shpërngulë në ujdhesat për reth, ku kanë qenë më të sigurtë. Krahas ditarit ishte edhe rendi shtëpiak sidhe udhëzimet për evakuim, të cilat na flasin ssi duhet të sillemi gjatë rreziqeve të përgjithshme dhe ose ato ajrore dhe rruga nëpër të cilën duhet të shkohet në strehimore e tj.

Foto 10. Lufta përmes syve të fëmijëve – Në vitrina hasim punime të ndryshme të fëmijëve në temën paqë dhe lufta nga viti 1993 sidhe letrat e personave të shpërngulur. Mjeti më i eksponuar gjatë ekspozitës ishte Radioni. Të mosahuarit e kanë shfrytëzuar për lajme, kurse fëmijët për të përcjellë mësimet përmes radios.

Dhoma e fundit iu përkushtua gjithë viktimave të luftës. Në atë dhomë vendosëm pjesë nga proektilët e eksploduar, pjesë nga aeroplani që e ka bombarduar urën e Pashkut, kur ka qenë i rrënuar, sidhe një numër i madh i luleve të cilat e mbulojnë hapsirën e dhomës dhe simbolizojnë viktimat e luftës. Disa mijë lule i i bënë nxënësit dhe prindërit e tyre, por edhe gjatë mbajtjes së ekspozitës vizitorët sillnin lulet e tyre në shenjë nderimi të personave të dashur të tyre. Të gjithë dalloheshin për nga moshë, profesioni, etniteti, shikimibotëror etj. Kjo dhomë ishte nga më të bukurat ku i kujtojmë të dashurit tonë dhe evakuojmë kujtimet.

Foto 11. Pjesë nga aeroplani i rëzuar gjatë bombardimit të urës së pashkut dhe pjesë nga gazetatat që flasin rreth atij rasti. Nxënësit mundeshin ti krahasojnë deklaratat e dëshmitarëve në lidhje me rastin me ato të burimeve të gazetarëve.

Foto 12. Lulet si dëshmi dhe kujtim për gjithë ata që shkakun i tmerrimeve të luftës nuk janë më në mesin tonë. Lulet janë të ndryshme, sepse ashtu ishin edhe ato që humbën jetën – dallonin në moshë, gjini, profesion, etnitet, dhe secili me tregimin e jetës së vet në mënyrën e vet.

5. Përfundim

Gjithmon është vështirë të bisedohet me nxënësit për luftën, posaqërisht nëse edhe vet jeni dëshmitar i asaj kohe. Edhe pse këto tema janë të rënda, assesi nuk guxojm tju shmangemi, ngase pyetjet dhe temat e heshtura dhe të pazgjidhura, kurdoherë do të vijn në shprehje dhe sa më e madhe të jetë heshtja, aq më e rëndë është rruga drejt përgjigjeve dhe zgjedhjeve.

Kur u përcaktova në këtë projekt, veten e llogarita më tepër si ndërmjetsues mes dëshmitarëve dhe nxënësve, se sa edukator që isha. Qëllimin e kisha që nxënësit personalisht me punën hulumtuese të tyre, të marrin kahjen e duhur që ata i intereson dhe vërtet ashtu ndodhi. Disa mjete e zgjonin interesimin më shumë dhe disa më pak.

Thjesht kur flasim për luftën, të gjithë janë të interesuar për pajisjet ushtarake, strategjinë, punët vendimarrëse në vijën e frontit, vendimet e gjeneralëve e tj. Neve ky projekt tërësisht na bindi dhe na dërgoi në drejtim tjetër. Mjet i interesimit ishte edhe jeta e përditshme, si ka ndikuar lufta gjatë kohës që zgjati, por më pas edhe mbi familjen, mbi fatet e njerëzve, pa marrë parasysh a bëhej fjalë për person civil ose ushtarak.

Do të kisha theksuar se në këto tema të ndijshme, me rëndësi të veçant është të dihen fjalët “nuk e di” ose “ të përpiqemi ta hulumtojm, ndoshta do të vijm vet tek ndonjë përgjigje, edhe për mua është diçka e re”

Duke punuar në projektin u ballafaquam me fakte të cilat nuk është mirë të përmenden, sikur që janë krimet e luftës ose heshtja e fakteve historike që nuk janë të mira për ndëgjim, por ato nuk guxojm assesi ti ignorojm.

Përmes projektit nxënësit përmendën se tani e kanë më të qartë interpretimin dhe se ka aq shumë përgjigje në pikëpamjen e pyetjeve dhe ngjarjeve të ndryshme. Para se tju jepja detyrë për të hulumtuar ngjarjet nga p[erspektiva të ndryshme, interpretimin ua spjegova në mënyrë tepër të thjesht. Inskenova një rast në klasë dhe më pas kërkova të më tregojn se çka ndodhi në të vërtet. Rastet nuk janë treguar njëllor, por edhe pjesëmarrësit në rast, secili kishin verzionin e vet të tregimit. Poashtu na ndodhi edhe me disa rrëfime në këtë projekt. Artikulli në një gazetë, politikani dhe një dëshmitar i kohës kishin interpretim të njëjtë për një ngjarje, por me dallime në përfundime dhe vlersime, sidomos kur kyçeshin edhe emocionet.

Egzistojn vende që edhe sot e kësaj dite jetojn të ndarë familje nga etnikume të ndryshme, të cilët e kanë mbijetuar luftën dhe fëmijët e tyre nuk flasin me ta ose shihen përmes vijave imagjinuese të ndarjes. Kjo aspak nuk është e mirë dhe nuk mund të jetë themel i shëndoshë për një të nesërme kualitative të gjeneratave të ardhëshme. Brezi i ri aspak nuk duhet të jetë përgjegjes ose të mbaj pjesë nga përgjegjësia bashkë me barën e fajit që ua lënë në trashigimi paraardhësit e tyre. Pikërisht për këtë arsye historia duhet të ballafaqohet dhe të diskutohet. Fotografitë, mjetet e thjeshta në tavan, artikuj nga gazetatat dhe kujtimet nga koha e dikurshme le të jenë hap para për një të nesërme më të mirë, le të hapin pyetje të shumta kontraverze dhe le të lejojn rininë dhe brezin e ri që të vendosin themelet e një ardhmërie personale, kualitative pa tmeret e luftës. Për ata që fajsojnë se pastrimi i pluhërit nga asnjëher të haruarit, por të fshehur me probleme dhe me mjetet e tavanit, ato na shpiejn me anë të forcës në drejtim të ringjalljes dhe perseritjes të së kaluarës. Për këta mendime nuk duhet të ketë vend në mesin tonë.

Për mua është me rëndësi se nxënësit e mësuan që historia nuk është diçka që gjithmon mbetet në histori. Që historia është proces i kontinuar dhe kaotik i cili ndikon në përditshmëri. Vendimet e përditshme të secilit nga ne, mund të ndikojn në rrjedhat e kohës dhe të ndryshojn fatin e njerëzve. Lufta është mënyra më e keqe e gjelozisë njerëzore e cila i godet gjithë njerëzit, pa dallim kombi, besimi, moshe, profesioni, race, ngjyrë të trupit e tj. Për vendimet jetsore, politike dhe shoqërore duhet mirë të mendohet dhe nënkuptohet, vet personalisht të lësh tragje kualitative nga e kaluara, si trashigimi për gjeneratat që vijn. Ata që janë përgjegjës për krimet dhe tmerret e luftës duhet të përgjigjen me emër dhe mbiemër, por jo barën e tyre ta mbajnë gjeneratat e reja të cilat akoma nuk e kanë parë dritën e ditës ose të cilët tek tani përgatiten për rrugën e pavarur drejt realizimit të qëllimeve jetsore.

Ky plan mësimorë u realizua në kuadër të projektit “Historija, Istorija, Povijest – Leksione për të sotmen”. Zbatuar nga Shtëpia Ane Frank në bashkëpunim me partnerët lokal Iniciativa rinore për të drejtat e njeriut dhe Humaniteti në aksion (Bosnjë dhe Hercegovinë), RZHEMEK / HERMES (Kroaci), Forumi Rinor Arsimor (Maqedoni) dhe Komunikimi i hapur (Sërbë).

Projekti është i finansuar nga Unioni Europian. Qëndrimet dhe përbajtja e këtij plani mësimor ka përgjegjësi ekskluzive të autorëve dhe nuk i reflektojnë qëndrimet e Unionit Europian ose të organizatave të cilat e realizojnë projektin.
